

Roger Scruton

Božia tvár

Kolégium Antona Neuwirtha, 2022

preklad: Matúš Sitár

ROGER SCRUTON

BOŽIA TVÁR

KOLÉGIUM ANTONA NEUWIRTHA
2022

• 19

(...) Podľa Avicennu (...) jestvuje ešte aj iný vzťah závislosti ako ten, ktorý skúma veda: vzťah náhodného k nevyhnutnému, sveta k jeho „udržiavateľovi“ (alebo v reči Koránu rabbovi (...)), pričom tento vzťah nepodlieha empirickému skúmaniu a vedecký pokrok ho nemôže spoznať ani vyvrátiť.

Vzťah závislosti, ktorý zväzuje svet s Bohom, poskytuje dôvod, prečo sú veci tak, ako sú. Tento dôvod však nie je príčinou: príčiny sú predmetom vedy a vyjadrujú ich všeobecné zákony, ktoré objavujeme pozorovaním a experimentom. Príčinný vzťah je vzťahom v čase, ktorý spája časové (a teda náhodné) entity. Keď hovoríme o poslednom dôvode vecí, máme dočinenia s iným druhom odpovede na otázku „prečo?“ a s iným významom slova preto. A toto dáva zmysel životu modlitby. Nepredpokladáme, že si Boha môžeme v ktorúkoľvek chvíľu zavolať na pomoc ani že čaká v zákulisí prírody a rozdáva karty. Ak berieme vážne myšlienky v pozadí Avicennovho argumentu, posúvame sa k inej idei Boha než je tá, ktorú nachádzame u poverčivých ľudí. Božia sloboda sa zjavuje v zákonoch, ktoré nás zaväzujú a zaväzujú i jeho, lebo Boh by slobodu nezískal, ale stratil, keby sa mal vzpriečiť zákonu, ktoré riadia stvorený svet a vyjadrujú jeho prozreteľnosť. To však neznamená, že Boh je mimo nášho dosahu. Je v nás a okolo nás a modlitbami si s ním utvárame osobný vzťah. Obraciame sa naňho tak, ako sa obraciame na tých, ktorých milujeme, s otázkou „prečo?“, ktorá sa nepýta na vysvetlenie, ale na dôvod a zmysel. Chceme poznať nielen príčinu, ale i účel a zmysel a cvičiť sa v disciplíne prijímania. Väčšmi než akákoľvek viera v nadprirodzené zásahy dáva formu náboženskému svetonázoru skôr tento postoj – postoj podriadenosti.

• 22

(...) Keď systém presvedčení začne prenasledovať tých, ktorí ho neprijímajú, vieme – alebo máme vedieť –, že ide len o pseudovedu. Toto je zaiste úplne zjavné v prípade freudizmu a marxizmu, dvoch takzvaných vied, ktoré obrátili svet hore nohami, keď od svojich nasledovníkov požadovali skôr ich duše než odôvodnené názory.

• 22

Ak nejaké presvedčenie ponúka príslušnosť, **tak** ho treba nejako chrániť – bol s ním zviazaný osud určitého ľudského spoločenstva a obrana tohto presvedčenia je obranou daného spoločenstva. To vysvetľuje pojem herézy, a prečo sa tradičné náboženstvá správajú k heretikom tak prísne. Vysvetľuje to, prečo sú heretici tým urputnejšie prenasledovaní, čím menšia je ich odchýlka od pravovernosti – keď sa odchýlia dostatočne ďaleko, už nie sú súčasťou spoločenstva a ich presvedčenia sa dajú ignorovať. Keď sa však odchýlia len o piad, ohrozujú spoločenstvo zvnútra.

• 25

Súvis medzi vierou v Boha a spoločenstvom veriacich sa uznáva v kresťanskom koncepte prijímania. Tento

súvis ani zďaleka nespochybňuje platnosť transcendentálnej teológie, ale ukazuje cestu k tomu, ako doplniť to, čo jej chýba. Prijímanie je reálnou prítomnosťou Boha medzi nami a práve na základe takýchto aktov účasti prichádzame k pochopeniu, kto je Boh a ako sa k nám vzťahuje. Práve prostredníctvom prijímania sa stretávame s Bohom tvárou v tvár. Inými slovami to, čo je z vedeckého pohľadu nedostatkom náboženskej viery – to, že má autoritu spoločenstva –, je z teologického pohľadu jej silnou stránkou. Lebo práve tento súvis so spoločenstvom nám umožňuje premostiť priepasť, ktorú otvárajú argumenty filozofov, a nájsť transcendentálneho Boha, ktorého tieto argumenty údajne dokazujú ako skutočne prítomného v našom svete.

• 33

(...) Niečo vás [v oblasti matematiky] obmedzuje, a nie sú to vaše gény, ktoré sa hlasne dožadujú svojej zbytočnej nesmrteľnosti, ale obmedzenia platnosti a pravdy. Tieto obmedzenia chápeme preto, lebo chápeme usudzovanie. Žiadne evolučné vysvetlenie nám nedá výklad toho, čo chápeme. Môže nám dať kauzálnu mapu: no tejto mape dokážeme porozumieť aj bez pochopenia matematiky. A z matematického usudzovania vzniká „skutočná filozofická otázka“, ktorú nikdy nedokázala rozriešiť biológia v akomkoľvek množstve: „O čom“ je matematika? Čo sú vlastne čísla, množiny a transfinite kardinálne čísla zač?

A matematika ani nie je jedinečný prípad. Ľudia mnohokrátym spôsobom dospievajú k pochopeniu sveta tým, že interpretujú znaky a symboly, a hoci aj jestvuje evolučné vysvetlenie toho, ako sme k takémuto pochopeniu dospeli, samotné toto pochopenie otvára iný pohľad na svet než pohľad obsiahnutý v evolučnej teórii. Najvýraznejším príkladom tohto je jazyk.

• 34

(...) Vďaka jazyku dokážeme chápať svet tak, ako by ho v žiadnom prípade nemohol chápať žiadny nemý živočích. Opäť tu máme vršok a za ním neobmedzené pole. Len čo sa cez tento vršok prehupneme, máme k dispozícii nekonečné množstvo reprezentácií; používatelia jazyka majú prístup k rozlíšeniam medzi pravdou a nepravdou, medzi minulosťou, prítomnosťou a budúcnosťou, medzi možným, skutočným a nevyhnutným a tak ďalej. Je namieste povedať, že žijú v inom svete než nejazykové tvory. City a motívy sa zakladajú na myšlienkach, a preto bude ich citový život a motívy ich konania úplne iného druhu než u iných živočíchov. Bezpochyby toto je dôvod, prečo sa vzpierame (alebo sa máme vzpierať) teóriám altruizmu, ktoré ho vysvetľujú ako „evolučne stabilnú stratégiu“. U ľudí totiž altruizmus nie je inštinktívnu záležitosťou. Je uvážanou reakciou, ktorej základom je raz agapé alebo láska k blížnemu, inokedy zložité interpersonálne city, ako napríklad hrdosť či hanba, ktoré sa zasa zakladajú na uznaní iného ako niekoho, kto mi je podobný. Súčasťou altruizmu u ľudí je však vo všetkých prípadoch uznanie, že to, čo je zlé pre iného, je čosi, čo mám ja motiváciu napraviť

• 58

Vytvoriť vedu o človeku je možné rovnako ako vytvoriť vedu o ktoromkoľvek inom živočíchovi. Evolučná teória a veda o mozgu sľubujú, že ukážu, vďaka čomu tento konkrétny organizmus „funguje“: a možno sa ukáže, že sa to až tak veľmi nelíši od toho, vďaka čomu fungujú iné organizmy – najmä organizmy, ktoré sú na evolučnom strome blízko nás. Ak to poprieme, popierame najlepšie vysvetlenia, aké boli zatiaľ podané o mieste človeka v prírode. Kreacionisti si myslia, že majú lepšie vysvetlenie: je to však len preto, že nechápu, že nemajú vôbec žiadne vysvetlenie, iba vzorec na preklad nevysvetleného na nevysvetliteľné.

• 60

(...) Rozdelenie medzi ja a nie-ja, ktoré Fichte právom chápal ako odlišujúcu črtu racionálneho intelektu, je takisto základom morálneho života. Lebo s myšlienkou ja prichádza myšlienka iného, ktorý mi je podobný. Na *toto* poukazoval Boh Mojžišovi a židovské zjavenie to odovzdáva po celé stáročia – že slobodná bytosť, ktorá dokáže povedať „ja“, musí uznať rovnakú existenciu druhého. Preto prvotné prikázanie, úplne milovať Boha, obsahuje aj druhé, milovať blížneho ako seba samého.

• 61

Byť *ja* nie je iba vecou vedomia: je to vec toho, že prevezmem zodpovednosť za svoje činy a vážne a rozpoznám dlhé lúče, ktoré „ja“, žiariace v teraz, vysielajú do minulosti i budúcnosti. V prítomnosti môžem konať iba vtedy, ak prevezmem zodpovednosť za budúcnosť, čo znamená, že musím uznať svoju identitu ako osoba

v čase.

• 63

Svojím konaním nielen vyjadrujeme svoje duševné stavy a úmysly, ale vďaka nim sme aj prítomní vo svete. A v priebehu toho sa aj sami meníme. To, čím sme pre seba, sa veľmi podrobne odzrkadľuje v tom, čím sme pre iných, lebo práve prostredníctvom dialógu s druhými chápeme, ako sa javíme vo svete. Stretnutie Ja – Ty utvára mňa i teba, pričom sloboda by sa nemala chápať ako predpoklad tohto stretnutia, ale ako jeho záver. Keď sa učím vidieť sa tak, ako ma vidíš ty, získavam kontrolu nad svojou situáciou ako bytosti vo svete. A to, čím som, spoznávam tak, že sa vtlačám do toho, čím nie som. Prostredníctvom života občianskej spoločnosti, náboženstva, umenia a inštitúcií sa utváram ako iný v očiach iných, a tak získavam vedomie o sebe ako o subjekte slobodne konajúcom vo svete, ktorý mám spoločný s inými.

• 67

(...) Otázka „prečo?“ má viac než iba jeden význam a (...) „prečo?“ vedy, ktorá hľadá príčiny, by sa malo odlišiť od „prečo?“ rozumu, ktorý hľadá argumenty, a od „prečo?“ intelektu, ktorý hľadá významy. Po týchto rozličných cestách sa uberajú nielen naše otázky, ale i spôsoby, akými usporadúvame svet.

• 68

Každý hudobne vzdelaný človek dokáže rozoznať melódiu od obyčajného radu nôt. Melódie majú začiatok, stred a koniec; začínajú sa a pokračujú, až kým sa neskončia; majú individuálnu identitu a atmosféru, dajú sa kombinovať a rozvíjať podľa svojej vnútornej logiky; dajú sa rozobrať, zosilniť, spomaliť a zrýchliť. Predstavujú materiu hudby, a kto ich nedokáže identifikovať, bude hluchý voči tomu, čo znamená hudba. Pojem melódie však nemá využitie v žiadnej vede o zvuku. Z hľadiska akustiky je melódia rad zvukov určitej výšky ako ktorýkoľvek iný. Rady, ktoré počujeme ako melódie, nie sú vecami iného druhu než tie, ktoré počujeme ako nezmyselné sledy, a javové vlastnosti ako napätie a uvoľnenie, pohyb vpred, gravitačná príťažlivosť a znenie v tichu sa v akustike nevyskytujú. Pojem melódie klasifikuje zvuky podľa vysoko sofistikovaného ľudského záujmu, pričom tento záujem sa zameriava na povrchy a znaky, nie na fyzické fakty, na ktorých spočívajú. Napriek tomu sú melódie hudobné indivíduá, ktoré pretrvávajú aj pri zmene a dajú sa identifikovať ako „stále tie isté“.

• 69

Biológ by mohol argumentovať, že sexuálne vzťahy je potrebné vysvetľovať pomocou genetických stratégií. Nie je ťažké vysvetliť javy ako žiarlivosť, ženskú cudnosť, mužské predátorstvo a známe typológie príťažlivosti, keď začneme tieto veci chápať ako aspekty genetickej „investície“. Na to reagujem tak, že poviem: môže byť, aspoň do určitej miery. No dané vysvetlenia nedostatočne determinujú správanie, ktoré treba vysvetliť. Jav, ktorý najviac potrebuje vysvetlenie, je práve interpersonálna intencionalita, ktorá nás odlišuje od našich evolučných susedov a spôsobuje, že naše vzťahy „presahujú“ empirické okolnosti, ktoré ich spôsobujú, a načahujú sa k slobodnému subjektu, ktorý je ich cieľom. Sexuálna žiarlivosť osoby nie je taká, ako jej napodobenina u šimpanza bonobo, lebo obsahuje myšlienku zrady, za ktorú je druhá osoba zodpovedná. Monogamia u osoby nie je ako monogamia u husí či gibbonov, lebo obsahuje sľub celoživotnej oddanosti, často formulovaný sviatočným spôsobom.

• 70

Filozofickú pravdu, že náš druh nie je biologická kategória, zmieta z pohľadu evolučný a neurovedný obraz ľudskej situácie. Späť ju môžu vyvolať príbehy, obrazy a evokácie – asi tak, ako keď Milton vyvolal pravdu o našej situácii zo surovín *Knihy Genezis*. Miltonova alegória nie je iba portrétom nášho druhu; je pozvaním k láskavosti. Ukazuje nám, čím sme a čo musíme spĺňať. A nastavuje latku umeniu. No dajme preč náboženstvo, filozofiu, vyššie ciele umenia – a vezmeme obyčajným ľuďom prostriedky, ktorými môžu vyjadrovať svoju odlišnosť. Ľudská prirodzenosť kedysi bývala vysokou latkou, no postupne sa stále znižuje. Toto znižovanie latky podporuje biologický redukcionizmus, a preto ho ľudia tak ľahko prijímajú. Potom je cynizmus počestný a degenerácia šk. Redukcionizmus ničí náš druh a spolu s ním i našu láskavosť.

• 84

Červená sa môže iba rozumová bytosť, aj keď sa nikto nemôže červená zámerne. A ak by sme aj nejakým

trikom dokázali zabezpečiť, že sa nám krv nahnú do povrchu líc, nebol by to rumenec, ale akýsi podvod. A práve neúmyselný charakter rumenca odovzdáva jeho význam.

• 106

(...) Pornografia sa sama od seba dostala do prvej fázy na ceste k znesväteniu – fázy objektifikácie, v rámci ktorej tvár zmizne a človek sa rozpadne na súbor častí tela.

• 107

Láska je (...) vzťah medzi subjektmi, a keď sa ľudia stanú jeden pre druhého objektmi, láska vädne a umiera. Výsledkom toho, že sa eros takto zbavuje tváre, nie je nenávisť, ale neustále sa šíriaca bezcitnosť.

• 120

(...) Zjesť zakázané ovocie znamená byť presvedčený, že to my si máme určiť rozdiel medzi dobrom a zlom. Potom tento rozdiel prepíšeme čisto ľudským spôsobom: z dobra a zla sa stane úžitok a náklady, takže už nič nie je sväté, nič posvätené, nič uchránené od bartra a výmeny. So svetom nakladáme tak, že mu stanovujeme cenu. Veci, ktoré majú hodnotu len pre svoje využitie, potom môžeme porovnávať a vymieňať s vecami rovnakého druhu a predávať ich za ne. Možno ich spotrebovať, vyčerpať a zahodiť a urobiť to človek, ktorý napriek všetkému uznáva, že jediná hodnota, ktorú majú, sú náklady na ich náhradu. Presne toto si dnes robíme sebe navzájom aj zemi. No zem je nenahraditeľná, presne ako my.

Brzdou tohto inštrumentálneho postoja je pocit posvätna. Pred posvätným miestom či artefaktom si udržiavam odstup v postoji rešpektu. Som presvedčený, že tento kus sveta je nedotknuteľný. Mohol by som ho poškodiť a možno za to ani nebudem potrestaný. On však ku mne prehovára a vraví mi, aby som zadržal ruku. Tak, ako sa subjekt javí v ľudskej tvári a kladie pred vraha a násilníka absolútne „nie“, tak sa pozorujúce, hľadajúce a pýtajúce sa „ja“ javí aj v posvätnom mieste a prikazuje nám, aby sme ho rešpektovali.

• 121

Skutoční architekti nepodrobujú svoj materiál nejakému vonkajšiemu cieľu, ale s ním *konverzujú* a dovoľujú mu klásť otázky priestoru, v ktorom stavajú.

• 121

Antropológ možno povie, že zážitok posvätna je pozostatkom primitívneho animizmu. Ja by som mu opovoľnoval tým, že animizmus nie je primitívna vec, ale legitímne rozšírenie nášho pocitu zodpovednosti. Sme subjekty, a preto sa na nás svet pozerá spýtavým pohľadom a my reagujeme tak, že ho organizujeme a konceptualizujeme iným spôsobom, než je ten, ktorý potvrdzuje veda. Svet, ako ho žijeme, nie je svet, ako ho vysvetľuje veda – tak ako ani úsmev Mony Lisy nie je škvrnou pigmentov na plátne. Tento žitý svet je však rovnako skutočný ako úsmev Mony Lisy.

• 125

Priateľ má pre nás hodnotu ako to, čo je. Správať sa k nemu ako k prostriedku – používať ho na svoje ciele – znamená priateľstvo zničiť. A predsa sú priatelia užitoční: v čase núdze poskytujú pomoc a rozmnožujú radosti každodenného života. Priateľstvo je zvrchovane užitočné, ale iba vtedy, keď ho ako také nevnímame. Podobne je to aj so životným prostredím. Niežeby sa ekonómovia mýlili v tom, že životné prostredie je pre nás užitočné alebo že sa dajú vypočítať náklady a výnosy a zostaviť súvaha. Ide o to, že najdôležitejšie dobrá sa k nám dostávajú iba vtedy, keď ich nedávame do súvahy. Dobrá zeme získavame vtedy, keď sa na ne prestávame zameriavať.

• 133

(...) Modla, ktorá začína ako reprezentácia, sa čoskoro stane náhradou. A náhrady narúšajú city, ku ktorým pozývajú, podobne ako modly narúšajú bohoslužbu a porno narúša túžbu. Náhrady totiž nabádajú na ľahké a mechanické reakcie. Obchádzajú nákladný proces, ktorým tvoríme skutočné vzťahy, a namiesto nich dosadzujú mechanické a návykové reflexy. Modla Boha nereprezentuje: oberá ho o tvár.

• 142

Myslieť si, že vo veciach okolo nás je nejaký duch, ktorého by sme mohli osloviť a z ktorého by sme mohli

čerpať útechu tak, ako sa oslovujeme a utešujeme medzi sebou, je prinajlepšom metafora a prinajhoršom povera.

- 146

(...) Náboženstvá sa nedajú oddeliť od spoločenstva veriacich. Bez spoločenstva nie je reálna prítomnosť iného nikdy daná a bez obradov prechodu a bohoslužobných rituálov sa spoločenstvo nemôže stať sídlom pripútaným k zemi a zodpovedným za jej udržiavanie. To vedie k závažnému problému: ako môže náboženstvo obhajovať svoje teologické dedičstvo ako pravdu, keď ho musí obhajovať aj ako spoločné vlastníctvo a test členstva? Nie je tu zásadný konflikt medzi požiadavkami rozumu a požiadavkami sociálnej súdržnosti? A ak nie, nie je to iba preto, lebo sme spoločnosť definovali tak široko, že viera už nie je relevantná, alebo preto, že sme, podobne ako v islame, urobili z viery definíciu univerzálnej *ummy*, do ktorej patríme všetci zo svojej prirodzenosti?

(...) Tieto otázky vnímam ako vážne prekážky, ktoré musí prekonať každý, kto chce zmieriť praktizovanie vedy s nárokmi náboženstva. A zdá sa mi, že k spokojnosti viery sa na ne dá odpovedať iba tak, ak chápeme zážitok spoločenstva ako *prípravu* na zážitok Boha a zážitok Boha ako *zjavenie*, ktoré je dané ako reakcia naň.

- 155

Bytie bude pre nás vždy hádankou. Vysvetlenie bytia jednej veci vždy predpokladá bytie inej: a buď sa ide donekonečna, alebo nám bytie napokon predstaví svoj základ. Takýto základ by nás vyviedol z empirického sveta – sveta vedeckého skúmania –, aby sme získali to, čo je podľa Kanta nemožné: transcendentálny pohľad, pohľad odnikiaľ, obopínajúci svet ako celok.